

<https://doi.org/10.62837/2024.6.539>

MAHMUDLU ƏMİNƏ QALIB QIZI.
*Bakı Avrasiya Universiteti "Türk xalqları ədəbiyyatı" ixtisasının
2-ci kurs magistr tələbəsi*

İSMAYIL BƏY QASPIRALININ YARATMIŞ OLDUĞU MOLLA ABBAS KİMDİR?

Açar sözlər: Molla Abbas, firəngistan, şərq insanı, şərq mühiti, şərq və qərb problemi.

Giriş

Türk dünyasının yetişdirdiyi böyük reformcu, mədəniyyət xadimi, böyük fikir adamı İsmayıl bəy Qaspiralı türk dünyasını daha ön sıralara aparmaq, türk dünyasının inkişafını təmin etmək üçün üç əsas maddə göstərmişdir. Bu, "dildə, işdə, fikirdə birlik" ideyası idi. Ortaq türk dili və mədəniyyət birliyi ideyası ilə yola çıxan İsmayıl bəy 1883-də "Tərcüman" qəzetini açır. Tərcümanın sayəsində Türk-İslam coğrafiyasında Türk və müsəlmanlar arasında milli oyanış başlayır.

"Tərcüman" Kırıda nəşr edilən ilk tatar qəzeti idi. Qəzet qısa zaman ərzində təkcə Kırıda yox, başqa ölkələrdə də səs-küyə, müzakirələrə səbəb olur. Qəzet Osmanlı torpaqlarına da gedib çıxır, xalqın sevimli mətbu orqanına çevrilir. "Tərcüman"ın nəşrə başlaması İsmayıl bəyə öz ideyalarını insanlara çatdırmaqda, insanları maarifləndirməkdə çox kömək olur. O, öz yazmış olduğu əsərlərini də burada çap etdirir və bir növ insanlara vermək istədiyi mesajı bu əsərlər vasitəsi ilə ötürür. Bu əsərlərdən ən önəmlisi də "Firəngistan məktubları" trilogiyasıdır. Əsər insanlara şərq və qərb arasındakı uçurumu göstərmək, şərqə irəliyə aparmağa çalışmaq, şərqin çatışmazlıqlarını göstərməklə əslində qərbin də o qədər "mədəniyyət beşiyi" olmadığını göstərmək baxımından önəmli yerə sahibdir.

"Firəngistan məktubları" romanı XIX yüzilin sonları XX yüzilin əvvəllərində baş verən ədəbi-bədii düşüncənin inkişafını təsəvvür etmək baxımından da dəyərlidir. Əsər Molla Abbasın Fransaya səyahəti ilə başlayır. Roman üç hissəyə ayrılır: birinci hissə "Firəngistan məktubları" adı ilə "Tərcüman" da çap edilir, hansı ki burada Molla Abbasın 1887-ci ildə Fransaya etdiyi səfərdən və burada başına gələn maraqlı hadisələrdən danışılır. İkinci hissə "Darürrahat müsəlmanları" Molla Abbasın İspaniyaya yəni Əndəlisə etdiyi səfəri əhatə edir. Bu hissə əsər şəklində ayrıca "Tərcüman" da çap edilib. Burada müəllifin əsas məqsədi islam toplumunun mənfi və müsbətlərini insanlara göstərməyə çalışmaqdır. Üçüncü hissə isə "Molla Əhməd Fransəvi ilə görüş" adlanır və daha sonrakı dövrdəki hadisələri əhatə edir. [2, s. 12]

Molla Abbas obrazı şərqin təmsilçisi kimi

Adının qarşısında işlənən "Molla" kəliməsi ilə o, bizə Molla Pənah Vaqif, Molla Vəli Vidadi kimi tarixi şəxsiyyətləri, şairləri xatırladığı qədər "Dəli yığıncağı" əsərinin qəhrəmanı Molla Abbas kimi bədbəxt həyat yoldaşını "dəlilər" mühitinin əcaib insanlarından qorumağı özünə borc bilən namuslu vətən övladını da yada salır.

Haqqında danışacağımız Molla Abbas isə gənc dəliqanlıdır, onun cəmi iyirmi iki yaşı var. Fransaya səyahət edib, “Gül baba” ziyarətinə getmək istəyən bu gəncin səfər boyu başına maraqlı əhvalatlar gəlir.

Avropa səyahəti zamanı Qaspıralı bizi fransız qızı Jozefina ilə qarşılaşdırır. Molla Abbasla firəng qızı Jozefinanın rastlaşması mədəniyyətlərin qarşı-qarşıya gəlməsi baxımından çox maraqlıdır. Gənclər Odessada teatr tamaşası zamanı tanış olurlar. Yanaşı oturduğu qızın türk dilini təmiz danışması, uzun və qapalı geyim tərz, hətta açıq-saçıq səhnələr barədə Molla Abbasın tənqidi fikirlərini dinləyərkən utanması, öz qonağını onun arzusuna müvafiq içki ilə yox, meyvə və şirniyyata qonaq etməsi, ona Türkünstan haqqında suallar verib, unutmamaq üçün qeydlər götürməsi Molla Abbasın xoşuna gəlir.

Molla Abbas bir şərqli kimi avropalıdan fərqli dünyagörüşünə sahibdir. Tamaşa ilə əlaqəli verilən sualın “gözəl ağızdan nazlı səs ilə təmiz türk dilində çıxan kəlmələrin təmiz çiçək balı, Sibir yağı kimi dadlı” olduğunu hiss edərkən də, “özünün də ədəbiyyatdan xəbərsiz olmadığını qıza göstərəkən” də, hətta tamaşanın sonluğu haqqında “məhrəmliyin gizli olması” fikirlərini bəyan edərkən də Molla Abbas “molla” olduğunu ifadə etmiş olur. O, yeni tanış olduğu Jozefinaya öz düşüncəsinə müvafiq “nəyin, necə və harada olmalı olduğunu” ilk cümlələri ilə anlatmağa çalışır.

Molla Abbas Jozefina ilə tanışlığından çox məmnundur. Onun sevgiyə olan münasibəti vicdan və ləyaqət nöqtəyi-nəzərindən təqdirəlayiqdir. Vaxtaşırı görüşmələrin nəticəsi olaraq Molla Abbas öz hislərinə ad verə bilir.

Düşüncəsindəkiləri həm vicdani, həm mənəvi cəhətdən rəsmiləşdirməyə qərar verirkən də Molla Abbas öz şəxsi görüşlərini daha münasib bir şəkildə, çox səmimi tərzdə ifadə edir: “Nə eşq dəryasında boğulmaq, nə də sevinc bağçasında özümü qeyb etmək istəyirdim. Yəni hər necə bir qadın olursa olsun, haramdan uzaq durmaq, günahdan gen gəzmək fikrində idim”. “Mərifət və əxlaqın güclü, istək və könülün naçar” olduğunu bildiyindən Jozefina ilə səfərə çıxmağın “təhlükəli olacağına”, günah və harama girəcəyinə əmin olduğu üçün Molla Abbas Jozefinaya evlilik təklif edir [3, s.34]. Evlilik təklifinin nə qədər saf və səmimi, hiylə və riyadan uzaq olduğunu, qarşısındakı qadına duyduğu sevginin hörmət və ehtiramdan keçdiyini romanın həmin hissəsini oxuyarkən daha aydın başa düşürük.

Molla Abbasın Jozefina qarşısında qoyduğu şərti də maraqlıdır: “İstəmədiyim adam ilə görüşməyəcəkdə. Çünki qadındır, hər cür yanlışığa yol verə bilər. Mən beş yüz rubl mehr və başlıq, beş dəst paltarlıq ipək parça və beş yüz rubl başlıq verdim” [3, s.38]. Molla Abbasın başlıq və mehri, iki halal şahidin iştirakı ilə nikah kəsdirməsi, dua oxuyub, Allahdan bu evliliyə xeyir-bərəkət istəməsi, şahidlərə süfrə açıb Jozefina ilə birgə qulluq etməsi də çox maraqlı və ibrətamiz bir əhvalatdır.

Molla Abbas çox maraqlı obrazdır. Vyanaya çathaçatda Henrix adlı bir almanın qatara minməsi, Jozefina ilə söhbətə başlaması, Molla Abbasın bu zaman keçirdiyi hislər, Jozefinanın çarşablı və yaşmaqlı olmasını arzulaması, Henrixi Jozefinadan uzaqlaşdırmaq üçün onun çiyindən tutub özünə doğru çəkməsi, Jozefinanın bunu

ədəbsizlik kimi qiymətləndirməsi olduqca təbiidir. Vyana mehmanxanasındaki anlaşılmazlıq bu hadisələrin pik nöqtəsidir. Ədəbli və hövsələli, eyni zamanda çılğın və qısqanc Molla Abbas “görməmiş tatar” olsa da, nabelədlik və mədəniyyətlərarası fərqləri onu bu hərəkətə vadar edir.

Molla Abbasın Jozefina ilə bağladığı müqavilə pozulduğu zaman Jozefinanın “Bura Daşkənd deyil, Parisdir, Türkünstan deyil, Firəngistandır. Bu yerin adəti belədir. İndiyə qədər anlamadınız mı?” deməsi, – Molla Abbasın da: ” Bəli, anladım. Lakin mən firəngistanlı deyil, türkünstanlıyam. Firəng deyil, tataram. Sən də bunu anladın mı? Bilməyin gərəkdir!” [3, s.65], – deməsi Qaspiralının Şərq və Qərb ailə münasibətlərindəki ziddiyyətlərin fərqli dünyagörüşlərindən qaynaqlandığını göstərmə cəhdidir. Bu əhvalatın, yəni Jozefina ilə bir aylıq Parisdə kirayədə yaşayışın min rubla başa gəldiyini, Molla Abbasın arvadından ayrılmağını, bu haqda “bəzi halların açılıb-ağardılmasının ədəbsizlik sayıldığını”, təfərrüatlara varmadığını, bunu “malımdan çıxacaq axça idi, çıxdı” kimi dəyərləndirməsini və “ Sən demə firənglərdə də mərifətli adam yolun, bazarın ortasında olmurmuş”, – deyərək nabeləd olmasını vurğulaması da Molla Abbasın gələcəkdə belə münasibətlərdə daha tədbirli olacağını düşünməyimizə əsas verir. Molla Abbas bu aldanişın səbəbini “aşağı təbəqəyə məxsus naqis tərbiyə görmüş bir qadının bunca irfan, nəzakət və lətafətə yiyələnib bəndəniz kimi görməmiş bir tatarın ağılı başından çıxarmağı” ilə izah edərək, “ gör, həqiqətən, tərbiyəli və ağıllısına rast gəlsəydim, düşüncəmin, könlümün necə qeyb olunacağı tamamilə anlaşılardı” [3, s.66], – deməsi də maraqlıdır

Molla Abbasın başına gələn hadisələrə, rastlaşdığı olaylara münasibəti də hədsiz maraqlıdır. Orta Asiya mühitində böyüyən bir türk gənci olaraq onun geyim tərzini başındakı ağ çalma, əynindəki sarı xalat, ayağındakı yaşıl məst tamamlayır. Jozefinanın ona təklif etdiyi Paris libaslarını geyinməyi, bu da olmasa, Osmanlı türklərinin Fransadakı geyim tərzini ilə (türklüyü simvolizə edən qırmızı fəsi) də Parisə səfər etməyi qəbul etməyən Molla Abbas, şübhəsiz, nə etdiyini yaxşı bilir. Jozefinanın dediyi kimi öz geyimi ilə Avropada diqqət çəkəcəyini, bunun özünü üçün də heç rahat olmayacağını bildiyi halda belə, Molla Abbas türklərin yalnız başlarındakı fəslə parisilərdən fərqləndiyini dərk etdiyindən onların baş geyimi ilə Parisə getməyi doğru hesab etmir, hətta belə bir geyimin hansı əsasa dayandığı haqqında da şübhə duyur. Coxlu sayda keyfiyyətli qumaşdan tikilmiş Paris köynəkləri aldığı halda belə, öz milli geyimini dəyişmədən səfərə çıxmaqla soy-kökünə bağlılığını, doğru bildiyinə əmin olduğunu təsdiqləmək istəyir. Həmin dövrdə Rəcəzadə Mahmud Əfəndinin “Araba sevdası” əsərinin qəhrəmanı kimi ən mənasız hərəkətlərlə belə fransızları təqlid etmək düşüncəsində olanların, mənəviyyətsiz və meşşan gəncliyin bir qrup nümayəndəsinin əksinə olaraq, Molla Abbas milli kimliyi ilə qürür duyur.

Molla Abbasın oxucusuna Avropa və avropalılar haqqında verdiyi məlumatlar da maraqlıdır. Molla Abbas oxucusunu məlumatlandırmaqda davam edərkən, həm də öz şəxsi qənaətlərini də bizimlə bölüşür. Qalisiyalıların (polyakların) Avstriya işğalı

altında olduqları halda, öz azadlıqlarına qovuşmaq istəyini, öz milli kimliklərini unutmadıqlarını qeyd edən Molla Abbas Bohemiyada yaşayan çexlərin “alman qövmünün içində itib-batdığını” da söyləməkdən özünü saxlamır. Bütün bunlar Molla Abbasın vətənpərvərlik, türkçülük, millilik və bağımsızlıq məsələlərinə münasibətinin İsmayıl bəy Qaspralı tərəfindən izahıdır.

Molla Abbas Şərq mədəniyyətinin təmsilçisi kimi öz milli və dini əxlaqi dəyərlərinə (geyimini dəyişməmək, spirtli içki içməmək, evlənəcəyi qıza, yaxud onun valideyninə başlıq və mehir pulu ödəmək və s.) sadıqdır. O, bütün məsələlərə münasibətdə öz şərqli xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir. Jozefina ilə arasındakı dini və milli düşüncə fərqliliklərini görməsinə baxmayaraq, münasibətlərə “rəsmi” don geydirmək üçün tələsir, “adətlərə” müdaxilə etməyəcəyini dediyi halda, Jozefinanın adət etdiyi həyat tərzindən, davranış qaydalarından narahat olur. Müsyö Şalonun onu qızı üçün evlənəcəyi namizəd hesab etmədiyini bildiyi halda, qəlbinin və hisslərinin səsini qulaq asıb Maraçarita ilə gizli görüşür. Alış-verişdə, haqq-hesabda, əmanətə xəyanət etməməkdə, verdiyi sözü yerinə yetirməkdə dürüstlüyü ilə ətrafındakılarda rəğbət oyadır. Klod Reno tərəfindən soyularkən polisə müraciət edib qanunlardan yararlanmır. İşlədiyi günahın “ən böyüyünün” sevgi olduğunu bildiyi halda, təqsirləndirilməsini “alın yazısı” hesab edib yalnız Allaha güvənir. Qadının ölümündə, bəlkə də, onu həmin qadınla tanış edən tanışının əli olduğuna qəti şübhə duymur, qətl yerindən əldə olunan “əşyayi-dəlillər” in niyə məhz onu “suçlu” vəziyyətinə qoyduğuna qəti diqqət yetirmir. Sədaqəti və xoş niyyəti ilə, yaxşı tövsiyələrə əməl etməsi ilə, işgüzarlığı və elmlərə olan marağı ilə, gördüyü hər yaxşını qiymətləndirib təqdir etməsi ilə, “Darürrahat” da bütün “rahatlığa qovuşduğu halda” belə “vəhşi qanunların hökm sürdüyü” Vətəninə dönmək istəyi ilə, həmvətənlərinə olan müraciətləri və öyrəndiklərini bəyan etməsi ilə, “Darürrahat” adlı bir cəmiyyət “qurması ilə”, nəhayət, bütün səmimiyyəti və sadələvhlüyü ilə “Molla Abbas Fransada Şərqin təmsilçisidir”

Molla Abbas obrazının məqsədi

Kitabın arxasında belə bir yazı var: “Türk dünyasında dildə, işdə, fikirdə birlik” ideyası ilə tanınan İsmayıl bəy Qaspralı əlinizdəki romana ədəbi üslub qatmaq, romantik və eqzotik hala gətirmək, şərq izlərini gücləndirmək, oxuyucunun maraq və diqqətini artırmaq üçün baş qəhrəmanı Daşkəndli seçmiş. Qəhrəmanın adını da Molla Abbas qoymuşdur. “Tərcüman” qəzetinin ilk oxuyucuları, hətta qəzet çıxarmağı “şeytan işi” olaraq görən və heç qəzet oxumayan insanlar belə bu romanın çap edilməsindən sonra bu əsərin təsiri ilə qəzet oxucusuna çevrilmiş, hər nömrədə baş verəcək hadisələri maraqla gözləmişlər.” [6]

Göründüyü kimi Molla Abbas öz səmimiliyi ilə insanlarda maraq oyada bilən bir obrazdır. Bu marağın əsas səbəbi onun sadələvhlüyü, səmimiyyəti, insanları özü kimi görməsidir. Əslində elə bu xüsusiyyətləri ilə o, məhz “şərqin təmsilçisi”, “şərq insanı”dır.

Molla Abbas türkünstanlı mənsubiyyətinə, milli kimliyinə, türk dilinə, islam dininə, Ana Vətəninə, ata mirasına, dost qınağına, təmiz ada, dürüstlüyə dəyər

verən, geyindiği paltardan, yaşadığı coğrafiyadan, malik olduğu statusdan narahatlıq duymayan, yaxşı olan hər şeyə heyranlığını biruzə verən, bilmədiyini öyrənməyə cəhd edən, yeniliyə açıq, müasirləşməyə hazır yeni əsr insanıdır.

Molla Abbas Vyana universitetinin islam bölümünün müəllimləri ilə söhbət edərkən öz təhsilinin, Daşkənd mədrəsəsində əldə etdiyi biliklərin yetərsiz olduğu qənaətinə gəlmişdi. Ağaoğlu demişkən, Qərb mədəniyyətinin dünyada qalib mədəniyyət olduğunu və quruluşumuz üçün bu mədəniyyətin mənimsənilməsindən başqa yol olmadığını anlamışdı [1, s.19-20].

Molla Abbas islam ölkəsi mədrəsələrində təhsil almayan, elə yaşadıkları yerdə, universitetdəki imkanlar hesabına islam elmlərini, dini, şəriəti yüksək səviyyədə öyrənən, “ərəb dilini Molla Abbasdan yaxşı bilən, türk dilində Molla Abbas kimi danışmağı bacaran” bu insanların öyrənmək əzmindən, elmləri öyrənməklə xalqa verə biləcəkləri faydadan, işlərinə vicdani yanaşmalarından xeyli təcrübə qazanmış, Avropa insanının əldə etdiyi nailiyyətləri zəhmət və çalışqanlıq hesabına başa gəldiyinə əmin olmuşdu.

Molla Abbasın vətən sevgisi əsərin hər yarımbaşlığında, yazdığı cümlələrin böyük əksəriyyətində əks olunur. Molla Abbas öyrəndiyi hər yeni kəlməni, gördüyü yeni elmi nailiyyəti, tanıdığı insanlardakı ən nəcib xüsusiyyətləri, Avropa elminin və sənayesinin ən üstün dəyərlərini kəlməbaşı daşkəndli dostlarına, həmvətənlərinə, türkünstanlılara dönə-dönə izah etməyə çalışır.

Molla Abbas öz müsəlman qardaşlarının dünya elmlərindən xəbərsiz, cahil, nadan qalmasından çox narahatdır. Fransızlar müsəlman deyil, amma bir sıra işləri islamdan götürürlər. “Elm cümləyə fərzdür” hədisi bir islam qaydasıdır, ancaq təəssüf ki, bu qaydaya avropalılar əməl edir, müsəlmanlar yox. Yüz müsəlmanın içərisində beş-on nəfər oxuyub-yazmağı bacarırsa, yüz fransızın içərisindən on beş nəfər nadan tapmaq qeyri-mümkündür [3, s.80].

Molla Abbasın Avropa adət-ənənəsini öz oxucularına anlatması XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində yaşayan Şərq insanı üçün həm hədsiz maraqlı, həm də təəvvürəgəlməz dərəcədə yeni idi. XIX əsrdə Rusiya vasitəsilə Avropaya təzə-təzə ayaq açmağa başlayan Azərbaycana, Avropa ilə iç-içə yaşayan Türkiyəyə nəzərən, Orta Asiya türkləri üçün Avropa sahsilsiz dənizdəki aysberq qədər əlçatmaz idi.

Bütün bunları təhlilə cəlb etdiyimiz zaman doğurdan da görürük ki, İsmayıl bəy öz çatdırmaq istədiyi fikirləri Molla Abbasın dili ilə təqdim edir, onun saf hislərlə etdiyi hərəkətləri təqdim etməklə oxucunu düşünməyə sövq edir. Qaspıralı İsmayıl bəy öz gəzdiyi yerlərdə gördüyü, müşahidə etdiyi hər şeyi Molla Abbasın dilindən verir, şərqin içində olduğu cahillikdən çıxarmağa çalışır.

Bütün bu cəhətləri nəzərə alsaq “Firəngistan məktubları” romanı müəyyən dərəcədə avtobioqrafik səciyyə daşıyır, İsmayıl bəy yaxınlığı ilə seçilən, onun vəsiyyətinə əsasən 1914-cü ildən sonra “Tərcüman”ın redaktorluğunu üzərinə götürən, ilk bioqraflarından biri olan Həsən Səbri Ayvazov onun Fransaya Odessada tanış olduğu bir fransız qadını ilə gətirdiyini yazırdı. Romanımızın qəhrəmanı Molla Abbasın da eyni addımı atdığını görürük. [3, s. 16]

“Tərcüman” qəzetində oxuculara Molla Abbas “məktub”larının yayımlanması vəd olursa da, bu əsərlər haqqında indiyə qədər məlumat əldə edilməmişdir. Lakin İ.Qaspıralının Molla Abbasın şagirdinin Macarıstanda yerləşən Gül Baba pirinci ziyarəti zamanı müəllimi ilə görüşməsinə və aralarındakı danışıqlarını əks etdirən “Molla Abbas Fransalıya təsadüf” adlı əsəri 1908-ci ildə “Tərcüman”ın ayrı-ayrı saylarında bütöv halda dərc olunmuşdur. [4, s. 427]

Nəticə

Müəllif haqqında danışdığımız Molla Abbas surətinin etdiyi səyahət boyu keçirdiyi duyğu, düşüncələri təqdim etməklə, başına gələn hadisələri göstərməklə, onun şəxsi inkişafını, zaman içərisindəki dəyişimini göstərməklə əslində şərqi inkişafdan o qədər də geri qalmadığını, gəzib-öyrənməklə hər şeyi əldə etməyin mümkünlüyünü dilə gətirir. Molla Abbas şərqi təmsil etməklə sadəcə şərqi geriliyini göstərmir, eyni zamanda şərqi milli-mənəvi dəyərlərə necə sahib çıxdığını, bunları qorumaqla da inkişafın mümkünlüyü göstərməyə çalışır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağaoğlu Ə. M. Üç mədəniyyət. Bakı, “Mütərcim”, 2006, 154 s.
2. Əhmədov B. Molla Abbas ən Gül Baba əfsanəsi. // Bakı, “525-ci qəzet, 2015, 1 avqust.
3. Qaspıralı İ. Firəngistan məktubları. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2015, 300s.
4. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı. Bakı, 2011
5. Rezaizadə M.E. Araba sevdası. Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 2018.
6. <http://kaynakca.vatankirim.net/molla-abbasin-avrupa-maceralari-frengistan-mektuplari-dar-i-rahət-muslimanlari-153/>

İsmayıl bəy Qaspıralının yaratmış olduğu Molla Abbas kimdir?

Xülasə

Əminə Mahmudlu

Kırım-tatar ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, üsuli-cədid məktəblərinin yaradıcısı, Kırmda ilk qəzetin naşiri olan İsmayıl bəy Qaspıralı təkə yaşadığı Kırım ərazisində yox, bütün türk dünyasında, ümumtürk ədəbiyyatı tarixində önəmli yerə sahibdir. Yazmış olduğu bədii əsərləri, publisistik məqalələri, eləcə də söyləmiş olduğu fikirləri ilə dövrünün öncüllərinə çevrilmişdir. Onun məqsədi millətini hər zaman ön sıralarda görmək, geriliyi aradan qaldırmaq, insanları maarifləndirmək yolu ilə xalqının inkişafını təmin etmək idi.

Yazmış olduğumuz məqalədə Qaspıralının Molla Abbas vasitəsi ilə insanlara vermək istədiyi mesajlar geniş şəkildə təhlilə cəlb olunur. Molla Abbas obrazının təmsalında şərqli düşüncəsini göstərməyə çalışır, zaman keçdikcə onu inkişaf etdirir, əsərin sonuna doğru onu “molla” olmaqdan çıxarır, kamil bir şəxsiyyətə çevirir.

Məqalənin əsas məqsədi Molla Abbas obrazını geniş təhlil etmək, onu niyə bütün oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmasının səbəblərini araşdırmaqdır. Romanın avtobioqrafik xarakter daşması azda olsa bu suala cavab verməyə imkan verir. Digər tərəfdən Molla Abbasın nə dərəcədə şərq təmsil etməsi, bunu necə bacarması, doğrudan da hər cəhəti ilə şərqli kimi davranıb-davranmaması onun hərəkətlərinin, fikirlərinin köməyi ilə təhlil edilir və nəticə çıxarılır.

Molla Abbas surəti XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində yaşayan Qasıralının doğrudan da dövründən çox-çox irəlində bir şəxs olduğunu bir daha təsdiq edir.

Açar sözlər: Molla Abbas, firəngistan, şərq insanı, şərq mühiti, şərq və qərb problemi.

Who is Molla Abbas created by Ismayil Bey Gaspirali?

Summary

Amina Mahmudlu

One of the most prominent representatives of Crimean Tatar literature, Ismayil Bey Gaspirali, the founder of traditional and modern schools, the publisher of the first newspaper in Crimea, has an important place not only in the territory of Crimea where he lived, but also in the entire Turkic world, in the history of all Turkic literature. He became the pioneers of his time with his artistic works, journalistic articles, as well as his opinions. His goal was to always see his nation in the forefront, eliminate backwardness, and ensure the development of his people by educating people.

In the article we have written, the messages that Gaspirali wants to give to people through Milla Abbas are extensively analyzed. He tries to show his oriental thinking in the image of Molla Abbas, he develops it over time, and towards the end of the work, he removes him from being a “mullah” and turns him into a perfect personality.

The main goal of the article is to extensively analyze the image of Molla Abbas, to investigate the reasons why he is received with interest by all readers. The autobiographical nature of the novel allows us to answer this question. On the other hand, the extent to which Molla Abbas represents the East, how he can do it, and whether he behaves like an Oriental in every way is analyzed with the help of his actions and thoughts, and a conclusion is drawn.

The portrait of Molla Abbas once again confirms that Gaspirali, who lived at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, was a person far ahead of his time.

Key words: Molla Abbas, Farangistan, eastern man, eastern environment, east and west problem.

Кто такой Молла Аббас, созданный Исмаилом беем Гаспирали? Резюме

Амина Махмудлу

Один из наиболее ярких представителей крымскотатарской литературы Исмаил бек Гаспирали, основатель традиционной и современной школы, издатель первой газеты в Крыму, занимает важное место не только на территории Крыма, где он жил, но и в весь тюркский мир, в истории общетюркской литературы. Своими художественными произведениями, публицистическими статьями, а также своими мнениями он стал пионером своего времени. Его целью было всегда видеть свою нацию в авангарде, устранить отсталость и обеспечить развитие своего народа путем его просвещения.

В написанной нами статье подробно анализируются послания, которые Гаспирали хочет передать людям через Миллу Аббас. Свое восточное мышление он пытается показать в образе Моллы Аббаса, развивает его с течением времени и к концу произведения выводит его из роли «муллы» и превращает в совершенную личность.

Основная цель статьи – детально проанализировать образ Моллы Аббаса, исследовать причины, по которым он с интересом воспринимается всеми читателями. Автобиографический характер романа позволяет ответить на этот вопрос. С другой стороны, с помощью его действий и мыслей анализируется, насколько Молла Аббас представляет Восток, как он может это делать и во всех ли отношениях он ведет себя как восточный человек, и делается вывод.

Портрет Моллы Аббаса еще раз подтверждает, что Гаспирали, живший в конце XIX – начале XX века, был человеком, намного опередившим свое время.

Ключевые слова: Молла Аббас, Фарангистан, восточный человек, восточная среда, проблема Востока и Запада.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 03.06.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.06.2024

**Rəyçi: f.e.d., dos. Məmmədova Kekeç E.F.
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**